

ZIYADA BEKBERGENOVA,

Filologiya fanlari doktori, professor

O'zRFA Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti, Nukus

FIDOYI OLIMA, ISTEDODLI YOZUVCHI SARIGUL BAHADIROVA 80 YOSHTA

Аннотация: В статье рассматривается многогранная творческая лаборатория заслуженного научного деятеля Республики Каракалпакстан, доктора филологических наук, профессора С.Бахадыровой, а также вклад, внесенный ей в развитие каракалпакского литературоведения и фольклористики. Её научная деятельность отмечена фундаментальными монографиями и учебниками, среди которых “Роман и эпоха” (1978), “Фольклор и каракалпакская советская проза” (1984), “Краткий словарь фольклорных терминов” (совместно с С. Ахметовым, 1992), “Китабы дедем Коркыт” “Коблан” “Едиге и современной литературе” (1992), “Каков он народ каракалпакский”? (2017), “Каракалпакские народные эпосы: “Сорок девушек”, “Алпамыс”, “Коблан”, “Едиге” (2024), повестями как “Письмо матери”, “Женичины”, “Человек осчастливит человека”, “Ценность человека”, “Опоздавший солдат”, “Раушан”, “Тумарис и Кир”, “Обескрыленный сокол”, романом-трилогией “Судьба”, а также более 400 научно-публицистических статей, которые закрепили за С.Бахадыровой репутацию выдающегося ученого и талантливой писательницы, получившей широкое признание общественности.

Ключевые слова: ученый, писатель, публицист, фольклористика, эпос, литературоведение, роман, повесть, рассказ, научные статьи.

Abstract: The article discusses the multifaceted creative laboratory of the distinguished scientist of the Republic of Karakalpakstan, Doctor of Philological Sciences, Professor S.Bakadyrova, as well as her contribution to the development of Karakalpak literary studies and folklore. Her scientific work is marked by fundamental monographs and textbooks, among which are “The Novel and the Era” (1978), “Folklore and Karakalpak Soviet Prose” (1984), “Concise Dictionary of Folklore Terms” (jointly with S. Akhmetov, 1992), “The Book of My Ancestor Korkyt” “Koblan” “Edige and Thoughts on Contemporary Literature” (1992), “What Kind of People are the Karakalpaks”? (2017), “Karakalpak Folk Epics: “Forty Maidens”, “Alpamys”, “Koblan”, “Edige” (2024), novellas such as “Letter to my mother”, “Women”, “Man Will Make Man Happy”, “Value of a Human”, “The Soldier Who Was Late”, “Raushan”, “Tumaris and Kir”, “The Wingless Falcon”, a trilogy novel “Fate”, as well as over 400 scientific and journalistic articles that have established S. Bakadyrova’s reputation as an outstanding scientist and talented writer, receiving wide acclaim from the public.

Keywords: scientist, writer, journalist, folklore studies, epic poetry, literary studies, novel, novella, short story, research articles.

Respublikamizga belgili ilimpaz ham jazıwshı, filologiya ilimleriniń doktorı, professor, Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen ilim ǵayratkeri, Beruniy atındaǵı Ózbekstan Respublikası mámleketlik sıylıǵınıń laureatı, K.Rerix atındaǵı xalıq aralıq sıylıqtıń laureatı, Ózbekstan Jazıwshılar awqamınıń ham Ózbekstan Jurnalistler awqamınıń aǵzası Sarıǵúl Bahadırowanıń bıyl 80 jıllıq yubileyi Respublikamız boylap keń túrde nıshanlanbaqta.

Óziniń seksen jıllıq ómiriniń alpis jılǵa shamalas dáwirin qaraqalpaq folklortanıwı menen ádebiyattanıwına ham kórkem ádebiyatımızdın gúllep-rawajlanıwına arnaǵan belgili jazıwshı ham ilimpaz Sarıǵúl Bahadırova ótken ásirdeń 70-jılları basqalarǵa uqsamaǵan talantı ham óz qol tańbası menen kirip keldi. Ondaǵı ózgeshelik – bir waqıttıń ózinde ilim menen kórkem ádebiyattı biri-biri menen tıǵız rawishte teńnen alıp barıwında kórinedi. Bunday qubılıs ótken ásirdeń dáslepki shereginde N.Dáwqaraev, Q.Ayımbetov, N.Japaqov, B.Ismaylovlardıń dóretiwshiliginde gúzetilse, 1960-jıllardan baslap, S.Bahadırowanıń zamanlasları ilimpaz ham jazıwshılar K.Mámбетov, H.Hamidov, I.Qurbanbaev, A.Áliev, G.Esemuratov, Á.Tájimuratov, Q.Kamalov, Á.Paxratdinov, K.Allambergenovlardıń dóretiwshiliginde ushırasadı. Usınday alım ham jazıwshılardıń dóretiwshiligin úyreniw oǵada quramalı ham qızıqlı. Quramalılıǵı – dóretiwshilik sheńberiniń keń qamrawlı bolıp keliwinde bolsa, qızıqlı tárepi – ilimge ham kórkem ádebiyatqa qosqan salmaqılı úlesin tereńirek ashıp kórsetiw esaplanadı.

Professor S.Bahadırowanıń ismi ádebiyatshı ham folklorshı alım, talantlı jazıwshı sıpatında Ózbekstanlı ham Qaraqalpaqstanlı alımlar ham jazıwshılar arasında salmaqılı orındı iyeleydi.

S.Bahadırova 1944-jılı, 20-sentyabrde Qaraózek rayonında xızmetker shańaraǵında tuwıldı. 1961-jılı orta mektepti pitkerip, Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutınıń tariyx-filologiya fakultetine oqıwǵa kiredi. Bul bilim dárgayın 1966-jılı ayrıqsha diplom menen tamamlap, óziniń miynet jolın Ózbekstan Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan filialınıń N.Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til ham ádebiyat institutında (1991-jıldan Qaraqalpaqstan bólimi bolıp, 2012-jıldan baslap Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew institutı bolıp qayta dúzildi) laborant bolıp islewden baslaydı. Usı institutta ol ápiwayı laboranttan, institut direktorı (1991–2007-jılları institut direktorı) lawazımına shekem ósip jetilisedi.

1970-jılı ol 26 jasında Ózbekstan Ilimler akademiyasınıń A.S.Pushkin atındaǵı til ham ádebiyat institutı janındaǵı doktorlıq ilimiy dárejelerdi alıw ushın dissertaciýalar jaqlaytuǵın qániglestirilgen keńesiniń májilisinde “Házirgi zaman qaraqalpaq gúrrińleri (1957-1967-jıllar)” degen temada akademik M.K.Nurmuhamedovtıń ilimiy basshılıǵında kandidatlıq dissertaciýasını jaqladı. 1970-1974-jılları ÓZRIAQ filialınıń N.Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til ham ádebiyat institutında kishi ilimiy xızmetker, 1974-1976-jılları usı instituttıń kórkem óner tanıw bóliminde waqıtsha bólim baslıǵı, 1976-1984-jılları usı instituttıń qaraqalpaq ádebiyatı bóliminiń baslıǵı, 1984-1990-jılları ilimiy xızmetker, jetekshi ilimiy xızmetker bolıp isledi. 1978-jılı Qaraqalpaqstan Jaslar awqamı sıylıǵın alıwǵa miýasar boldı. Tap usı jılı burınǵı Jazıwshılar awqamınıń ham burınǵı Awqam ádebiyat fondınıń aǵzası boldı.

Ol kandidatlıq dissertaciýasını jaqlaǵannan soń ilimniń tereń sırlarına qaray jol alıp, doktorlıq dissertaciýasını jazıwǵa qızǵın túrde kirisedi. 1970-jılları burınǵı Awqamnıń Joqarı Attestaciýalıq Komiteti qayta qurılıp, doktorlıq dissertaciýalarǵa qatań talaplardı qoyǵan edi. Milliy ádebiyatlar boyınsha jazılǵan dissertaciýalarǵa tek ǵana rus tilinde jazılıwdı, rus tilinde kitapların shıǵarıwdı talap etti. Ol 1980-81-jılları Moskvadaǵı burınǵı Awqam Ilimler Akademiyasınıń M.Gorkiy atındaǵı jer júzlik ádebiyat institutına stajirovkaǵa ketedi. Bul jerde ol belgili tyurkolog alım, prof. Z.S.Kedrinanıń basshılıǵında doktorlıq dissertaciýasını jazadı. 1984-jılı “Folklor ham qaraqalpaq sovet prozası” degen temada rus tilinde monografiyası basılıp shıǵadı. Alımniń bul monografiyası ilimiy jámiyetshilik tárepinen joqarı baha aladı. Belgili ádebiyatshı T.T.Davıdova “bul izertlew

jumısı tek qaraqalpaq ádebiyattanıw iliminde emes, al dúnya filologiya iliminde jańalıq boldı” dep joqarı baha beredi (Voprosı literaturı, 1985, №6). Endi ol usı atamadaǵı dissertaciyasını 1984-jılı M.Gorkiy atındaǵı jer júzilik ádebiyat institutınıń “Kóp milletli sovet ádebiyatı” sektorında talıqlawǵa qoyadı. Dúnyaǵa atı belgili ilimpazlar G.I.Lomidze, Z.G.Osmanova, Z.S.Kedrina, A.I.Alieva, R.Yusupovlar jumısqa jaqsı baha berip, bir awızdan dissertaciyanı jaqlawǵa usınadı. Ol 1987-jılı Ózbekstan Ilimler Akademiyasınıń A.S.Pushkin atındaǵı Til hám ádebiyat institutı janındaǵı ilimiy dárejelerdi alıw ushın dúzilgen Qánigelestirilgen keńestiń májilisinde “Folklor hám qaraqalpaq sovet prozası” degen temada doktorlıq dissertaciyasını tabıslı jaqlap shıǵadı. Jumısqa ózbek filologiya iliminde belgili bolǵan ataqlı ilimpazlardan I.A.Sultanov, A.Kayumov, E.A.Karimov, N.Vladimirova hám R.Qıdırbaeva (Qırǵızstan) h.t.b. joqarı baha beredi.

1984-jılı N.Dáwqaraev atındaǵı Tariyx, til hám ádebiyatı institutınıń S.Bahadırova basqarǵan “Qaraqalpaq sovet ádebiyatı” sektorınıń ilimiy xızmetkerleri tárepinen jazılǵan “Qaraqalpaq sovet ádebiyatı tariyxı” (rus tilinde) atlı fundamental miyneti Beruniy atındaǵı Ózbekstan Mámleketlik sıylıǵın alıwǵa miyasar boladı.

Alımnıń bir qatar ilimiy maqalaları Indiya, Avstriya, Turkiya, Kipr, Rossiya, Ukraina hám Qazaqstan h.t.b ellerde basılıp shıqtı. Ol “Shevchenko enciklopediyasında” qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha jazılǵan baplardıń avtorı. Professor S.Bahadırova shet ellerde shıqqan bir qatar maqalaları menen tezislerinde qaraqalpaq folklorı menen ádebiyatın dúnyaǵa tanıstırıwdı maqset etti. Ol qırǵız xalıq eposı “Manas”, qalmaq xalıq eposı “Jangar”ǵa arnalıp ótkizilgen xalıq aralıq ilimiy konferenciyaǵa qatnasıp, Ózbekstan Ilimler akademiyasına qaraqalpaq xalıq dástanı “Qırıq qız”ǵa arnap xalıq aralıq ilimiy konferenciya ótkiziwdi usındı. S.Bahadırovanıń bul usınısı qabıllanıp, 1997-jılı Ózbekstan Ministrler Kabinetiniń qararı menen “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Qırıq qız” hám túrkiy xalıqlar folklorın izertlew máseleleri” degen temada xalıq aralıq ilimiy konferenciyanı Nókiste Ilimler akedemiyasında ótkeriwge miyasar boldı. Bul konferenciyaǵa Turkiyadan, Kiprden, Azerbayjannan, Qırǵızstannan hám Qazaqstannan belgili ilimpazlar keldi. Olar Qaraqalpaqstannıń tariyxıy orınları, mádeniyatı, ilimi, xalqı menen jaqınnan tanısıp, Ózbekstanda hár túrli milletlerdiń qanday dos, bir adamnıń balasınday bolıp tatıw jasap atırǵanın kórdi. Konferenciya shın maǵanasında ulıwma xalıqlıq bayram boldı. Kelgen shet el ilimpazları konferenciyaǵa alǵan tásirlerin óz eline barıp jurnal, gazeta betlerinde kópke deyin maqtap jazıp júrdi. 2007-jılı Ankarada usı “Qırıq qız” dástanınıń qaraqalpaqsha teksti menen túrkshe awdarması Jeyxun Vedat Uyǵır tárepinen baspadan shıqtı.

Endi S.Bahadırova qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige”ge arnap ilimiy konferenciya ótkiziwdi jobalastırdı. Bul dástan 1944-jılı 9-avgusttaǵı VKP (b) Oraylıq Komitetiniń qararı menen temir torǵa salınǵan xalıq mülki edi. Sol jıllardan baslap bul epostı izertlewdi sovet húkimeti qadaǵan etti. Epos yarım ásirge shamalas izertlenbedi. Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligin alǵan soń xalıqtıń biybaha miyrasların xalıqqa qaytarıwǵa, oǵan ǵárezsizliktiń milliy ideologiyası tiykarında baha beriwge kewil bóldi. Usı ǵárezsizliktiń sharapatına súylene otırıp, S.Bahadırova 2001-jılı “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige” hám onı izertlew máseleleri” degen temada xalıq aralıq konferenciya ótkizdi. Konferenciyaǵa Germaniyadan, Turkiyadan, Yaponiyadan, Qazaqstannan belgili ilimpazlar keldi. 2003-jılı ol “Túrkiy xalıqlar folklorında xalıq mádeniyatı” degen temada jáne bir xalıq aralıq konferenciyanı ótkeriwge bassılıq etti. Bul konferenciyaǵa qaraqalpaq xalqınıń bay mádeniyatın dúnya xalıqlarına tanıstırıwdı maqset etti.

S.Bahadırova bir neshe xalıq aralıq konferenciyalarda, “Edige” dástanı boyınsha (Ufa, 1997) “Qoblan” (Elista, 1990), Qaraqalpaq shejiresi (Ufa, 1997), Qaraqalpaq folklorınıń janrları (Ankara, 1997), Qorqıt ata boyınsha (Kunya, 1998), “Qırıq qız” dástanı (Izmir, Kipr, 2000) boyınsha bayanatlar isledi.

Ol 2004-jildan “Dúnya tyurkologlari associaciyasınıń” aǵzası, Xalıq aralıq tyurkologiyalıq “Altaistika jáne túrkologiya”, “Túrkologiya” jurnallarınıń redkollegiya aǵzası boldı. Ol 1996-jılı Ózbekstan jurnalistler awqamınıń aǵzası, 1998-jılı Ózbekstan jazıwshılar awqamınıń aǵzası boldı. 2005-jılı JAK tárepińen S.Bahadırovaǵa “professor” ilimiy ataǵı berildi. Ol 1990-2007 jılları N.Dáwqaraev atındaǵı til hám ádebiyat institutına (xázirgi Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew institutı) direktor lawazımında isledi. Usı jılları onıń ilimiy basshılıǵında islegen eń baslı jumıslardıń biri “Qaraqalpaq folklorınıń 100 tomlıǵı”n baspaǵa tayarlaw isleri boldı. Ol usınday iygilikli jumıstıń iniciatorı hám ilimiy basshısı boldı.

S.Bahadırova tyurkologiyada jańa ilimiy baǵdardıń tiykarın saldı desek asıra aytqan bolmaymız. Ol dástandı izertlewde jırawdıń atqarıw ónerin ilim dárejesine kóteriń, jıraw namalarınń dástannıń mazmunın ashıwdaǵı xızmetin epostanıwdıń tiykarǵı tarawı ekenin dálillep berdi. Qaraqalpaq jırawlarınń joǵalıp baratırǵan melodiylarınıń enciklopediyasın islep shıqtı. Ol qaraqalpaq jırawlarınń 151 melodiyanı anıqladı. Ol 62 xalıq aralıq ilimiy konferenciylarda, kongress, simpoziumlarda qaraqalpaq dástanları haqqında bayanatları menen qatnasıp, shıǵıp sóyledi. Sonıń 41 bayanatı tek qaraqalpaq jırawı, onıń muzikasına arnaldı. Búgingi kúńge shekem S.Bahadırovanıń onnan aslam monografiyları hám sabaqlıqları, 400 den aslam maqalaları basılıp shıǵıp, xalqımızdıń ruwxıy dúnyasın bayıtıwǵa hám shet ellerge tanıtwǵa xızmet etip kelmekte.

S.Bahadırova kóp jıllıq ilimiy iskerligi dawamında Qaraqalpaq mámleketlik universiteti janındaǵı doktorlıq ilimiy dárejeler beriwshi Ilimiy keńes aǵzası (1988-2007-jılları), házirgi waqıtta Ózbekstan Ilimler akademiyası Ózbek tili, ádebiyatı xám folklorı institutı janındaǵı doktorlıq ilimiy dárejeler beriwshi Ilimiy keńestıń aǵzası sıpatında ilimiy kadrlardı tayarlawǵa belsene qatnasıp kelmekte. Házirgi kúni de alım respublikamızdaǵı birden bir kórkem ádebiyat, sın hám jámiyetlik oy-pikir jurnalı “Ámiwdárya” hám de xalıq aralıq “Altaistika jáne tyurkologiya” jurnalınıń, xalıq aralıq ilimiy basılımlardıń redkollegiya aǵzası.

Alımını ismi 2005-jılı Nobel premiyasına usınılǵan 1000 dúnya hayallarınıń diziminde turdı.

S.Bahadırovanıń qaraqalpaq folkloratınıwı hám ádebiyattanıw ilimine arnalǵan “Roman hám dáwir” (1978) “Folklor i karakalpakskaya sovetskaya proza” (1984), Folklorlıq terminlerdiń qısqasha sózligi” (S.Axmetov penen 1992), “Kitabi dedem Qorqıt” “Qoblan” “Edige” hám házirgi ádebiyat haqqında oylar” (1992), “Qaraqalpaq qanday xalıq” (2017), “Qaraqalpaq xalıq dástanları: “Qırıq qız”, “Alpamıs”, “Qoblan”, “Edige” (2024) atamasındaǵı monografiyları menen jámaátlik avtorlar menen birgelikte “Qaraqalpaq sovet ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri” (1986), “Istoriya karakalpakskoy literaturı” (1981) sıyaqlı kitapları basılıp shıǵıp, ádebiyat izertlewshileri menen keń kitap oqıwshılarınıń zárúr oqıw qollanbasına aylandı.

Professor S.Bahadırovanıń kóp jıllıq ilimiy izertlewleriniń úlken bir bólegin, qaraqalpaq dástanlarınıń, jıraw-baqsılarınıń hám folklor izertlewshileriniń, túrkiy tilles hám basqa da xalıqlardıń folklorı menen ózara baylanısı máseleleri quraydı. Bir xalıqta bar dástanlardıń ekinshi xalıqta uqsas versiyaları, yamasa ayırım motivler menen syujetlerdiń, obrazlardıń, detallardıń bir-birine uqsas tárepleri menen ózine tán milliy ózgesheliklerin salıstırmalı izertlewler, álbette, ilimde qızıqlı bolıw menen birge kóplegen jańalıqlardıń betin ashatuǵını sózsiz. Mısalı, S.Bahadırova “Ámiwdárya” jurnalınıń 1988-jıl, 11-sanında “Kitabi dedem Korkut” jazba esteligi hám “Alpamıs” dástanı” degen atamadaǵı maqalasında qaraqalpaq dástanı “Alpamıs”tı VIII-XI ásirdegi túrkiy tilles xalıqlarǵa ortaqlıq miyras esaplanǵan Kitabi dedem Qorqıt jazba esteligi menen salıstırmalı túrde úyreniwdi syujet hám motivler, obrazlar tipologiyası mısasında talqılap, keleshek izertlewlerge túrki jasadı. Sońnan, professor S.Bahadırova bul temanı ele de tereńlestirip, 1992-jılı “Qaraqalpaqstan” baspasınan basılıp shıqqan “Kitabi dedem Qorqıt”, “Qoblan”, “Edige” hám házirgi ádebiyat haqqında oylar” atamasındaǵı kitabında bir neshe maqala kóleminde izertledi.

Kitapqa kirgen birinshi maqala “Kitabi dedem Qorqut” jazba esteligi hám “Alpamıs” dástanınıń qaraqalpaqsha versiyası”n salıstırmalı izertlewge arnaldı. Ilimpaz túrki tilles xalıqlardıń barlıǵına ortaǵ “Kitabi dedem Qorkut” jazba esteliginin ilimde belgili bolǵanlıǵına házir júz jıldan aslam waqıt bolǵanlıǵın, bul estelik eń birinshi ret 1915-jılı Drezden kitapxanasındaǵı qoljazbası nemec ilimpazı Dic tárepinen tabılıp, qoljazbadaǵı “Bisattın Depegezanı qalay óltirgeni haqqındaǵı qosıq” degen bólimin nemec tiline awdarıp járiyalaǵanın, bunnan soń nemec ilimpazı T.Neldeke bul jumıstı dawam etip, biraq aqırına shekem jetkere almaǵanlıǵın atap kórsetedi. XIX ásirde 90-jılları bul qoljazba menen belgili rus ilimpazı V.V.Bartold tanısıp, rus tiline awdarıp baspadan shıǵarǵanlıǵın, sonday-aq, azerbayjan ilimpazları G.Araslı hám M.Taxmasib, rus alımları V.M. Jirmunskiy hám A.N.Kononovlardın (V.V.Bartoldtıń awdarması hám original teksti tiykarında) tárepinen tayarlanıp, basılıp shıqqanlıǵın sóz etedi. Sonday-aq, bul qoljazba shet ellerde nemec, italyan, túrk tillerine awdarılıp, shet el hám rus ilimpazları tárepinen úyrenilgenligin sóz ete otırıp: “Kitabi dedem Qorqut” jazba esteligin hár bir xalıqtın folklorı menen salıstırıp izertlew ilimde úlken jańalıqlardıń betin ashadı, sebebi bul nusqa XV ásirde xatqa túsirilgen túrk tilindeǵi áyyemgi jazba estelik” (103-bet), – dep jazadı. Ilimpaz bul maqalasında tiykarınan “Kitabi dedem Qorqut” jazba esteligindegi 12 jırdın “Qan Burınıń balası Bamsi-Beyrek” haqqındaǵı úshinshi jırdın “Alpamıs” dástanına syujetlik, motivlik hám obrazlıq tárepten oǵada jaqın ekenligin ańlap, salıstırmalı úyreniw nátiyjesinde keleshek izertlewlerge baslama saldı desek boladı. Sońınan usı izertlewler tiykarında 1997-jılı folklor izertlewshisi K.Palımbetov “Qorqıt ata kitabı hám qaraqalpaq folklorı (qaraqalpaq dástanları mısasında)” degen temada kandidatlıq dissertaciyasın qorǵadı hám bul miynet 2010-jılı “Bilim” baspasınan “Qorqıt ata kitabı hám qaraqalpaq dástanları” degen atamada basılıp shıqtı. Professor S.Bahadırova joqarıda atı atalǵan kitabına kirgen “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Qoblan” menen qazaq xalıq jırı “Qoblandı batır” ortasında obraz dóretilwde, motivlerinde baylanıs” degen atamadaǵı izertlewinde belgili qaraqalpaq folkloristleri N.Dáwqaraev, O.Kojurov, I.Saǵıtov, Q.Maqsatovlardın izertlewleriniń izi menen eki xalıq versiyası syujetindegi hám bas qaharmanlar menen járdemshi qaharmanlar obrazlarındaǵı hám súwretlew quralları, motiv hám metaforalıq baylanıslardıń ilimde ele tereń úyrenilmey atırǵanlıǵın durıs eskerte otırıp, hár eki xalıqtın milliy versiyalarınń ózgeshe táreplerine dıqqat awdaradı. Kitapqa kirgen “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige”niń qazaq, tatar versiyalarınan syujetlik qurılısı jaǵınan ózgesheligi” dep atalǵan izertlewinde “Edige” dástanı dúnya xalıqları folklorınıń altın fondın bayıtqan, eń kórkem, mazmunlı, túrkiy tilles xalıqlarǵa keń túrde taralǵan dástanlardın biri bolıp, ol házirshe segiz xalıqtın tilinde jırlanıp, óziniń eliwden aslam variantlarına iye ekenligin sóz ete otırıp, “Edige” dástanın Volga, Oral, Sibir, Qırım, Zarafshan, Aral átirapındaǵı túrki tilles xalıqlardıń kópshiligi jırlaytuǵın xalıq dóretpesi” (39-bet) degen pikir bildiredi. Sonday-aq, izertlewde tiykarınan dástannıń qazaqlarda, tatarlarda hám qaraqalpaqlarda jazıp alınıwı hám baspadan shıǵarılwı hám úyreniliwi menen birge sovet húkimeti dáwirinde qadaǵan etilgen dástanlar qatarına kirgenligi haqqında ilimiy dáreklerge tiykarlanıp, bahalı maǵlıwmatlar keltirip ótedi. Izertlewde keńes húkimeti jıllarında dástannıń qaraqalpaqsha 9 variantı jazıp alınıp, bul qoljazbalardıń ÓZRIAQ bólimi fundamental kitapxanası qoljazbalar fondında saqlanıp kiyatırǵanlıǵın, solardan Erpolat jıraw hám Qıyas jıraw variantların qazaqsha hám tatarsha variantları menen syujetlik qurılısın salıstırmalı úyreniw nátiyjesinde bul xalıq mülkiniń dóreliw tórkini bir, Altın Ordanıń qulaw dáwirin jırlaytuǵın tariyxıy shıǵarma ekenligin sóz ete otırıp, “Hár xalıq versiyasındaǵı jaqınlıqtan biz, usı xalıqlardıń ata-babalarınıń noǵaylı awqamında jasaǵan dáwirinde dóregen bir miyraстан paydalanıp kelgen ruwxıy jaqınlıǵınıń gúwası bolamız. Sonıń menen birge hár xalıq versiyası tek sol xalıqtın júreginiń tórinen qaynap shıqqan, óziniń milliy dástúrin, úrp-ádetin, xalıqtın oyların alıp júrgen tek sol xalıqqa tiyisli óz mülki” (69-bet), – degen tujırmalı juwmaqqa keledi.

“Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige” hám onıń tatar xalıq dástanı “Idegey” menen baylanısı” (“Ámiwdárya”, №2. 1992. 114-120-betler), – degen maqalasında bolsa, “Edige” dástanınıń túrki tilles xalıqlardıń onǵa shamalas tilinde jırlanıwın, eliwden aslam nusqası jazıp alınıǵanlıǵın, ol bashqurt, tatar, qazaq, ózbek, qaraqalpaq, altay, noǵay, om, barabın tatarlarında óz versiyasına iye bolsa da, keńes húkimeti jıllarında xalıq azamatları menen birge bul dástannıń da quwdalanıp, qadaǵan etilgenligin, 1984-jılı elimizde qayta qurıw siyasatı alıp barılıw menen bul dástannıń qazaq, bashqurt, tatar, qaraqalpaq tillerindegi variantları “Qazan utları”, “Juldız”, “Aǵedil”, “Ámiwdárya” jurnallarında basıp shıǵarılıp, xalıqqa óz mülki qaytarıp berilgenligin hám dástan boyınsha ilimiy izertlewler alıp barılǵanlıǵın ayırıqsha atap ótedi. Bul maqalanıń áhmiyetli tárepi sonda, alım atı atalǵan qaraqalpaq hám tatar xalıqlarında dástannıń baspaǵa tayarlanıwı hám basıp shıǵarılıwı, variant, versiyaları hám izertleniw tariyxına qısqasha toqtap ótiw menen eki xalıq (qaraqalpaqsha Erpolat hám Qıyas jıraw variantları – B.Z.) versiyasınıń ulıwma syujetlik mazmunın, qaharmanların salıstırıp úyrengende “Tatarsha versiyanıń eń baslı ózgesheligi waqıyanıń baslanıwında hám juwmaǵında bar” (114-bet), – degen pikirge keledi. Ilımpaz óz izertlewlerinde qaraqalpaq hám tatar versiyalarınıń syujeti, mákan, jer atamaları, qaharmanları hám waqıyalardıń qara sóz hám qosıq penen aralas túrinde beriliwindegi uqsas hám ózgeshe táreplerine tekstlik tallawlar jasaǵan. “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Alpamıs”tıń ózbek, qazaq versiyaları menen baylanısı” (“Ámiwdárya”, №5/6. 1999), – degen maqalasında da alım qızıqlı máseleńiń betin ashadı. “Alpamıs” dástanı dúnyada 10 ǵa shamalas xalıqlarda, sonnan Altaydan baslap Orta Aziya, Qazaqstan, Volga, Awǵanstan, Iran, Túrkiya aymaqlarına shekem óz ishine qamtıǵanlıǵın, ol tek ǵana túrki tilinde emes, parsı tilinde de jırlanıp, búgingi kúńge shekem 6 tilde jariq kórip, 40 tan aslam ret basılıp shıqqanlıǵı haqqında maǵlıwmat beredi. “Alpamıs” dástanı sovet húkimeti jıllarında bayfeodallardıń turmısın úgit-násiyatlaytuǵın dástan retinde qaralıp, onı úyreniwge topılıs jasalǵan miyraslarımızdıń biri bolǵanlıǵın, usınday topılıstan bul dástandı aman saqlap qalıw maqsetinde belgili Shıǵıstı izertlewshi ilımpazlar burınǵı Awqam Ilimler Akademiyasınıń M.Gorkiy atındaǵı jer júzilik ádebiyat institutı menen Ózbekstan Ilimler Akademiyası “Alpamıs” dástanına arnap regionalıq jıynalıstı ótkizgenligin, usı jıynalısta ilımpazlar tárepinen “Alpamıs” dástanınıń xalıqtıń arzu-ármanın sóz etetuǵın xalıqshıl dástan ekenligi dálillenip, ol hár qıylı topılıstan saqlanıp qalınǵanlıǵın ilimiy jaqtan tiykarlap beredi. Bul dástan boyınsha Oraylıq Aziyadaǵı túrkiy tilles xalıqlar folkloristika iliminde V.I.Jirmunskiy, X.T.Zarifov, A.S.Orlov, Q.Jumaliev, M.Ǵabdullin, T.Sıdıqovlardıń, qaraqalpaq folkloristikasında da bul dástan haqqında N.Dáwqaraev, Q.Ayımбетov, I.Saǵitov, Q.Maǵsetovlardıń miynetlerinde sóz etilip, olarda dástannıń ideyalıq mazmunı, kórkemlik ózgeshelikleri, jıynalıw hám basıp shıǵarılıw tariyxı keń túrde sóz etilgenligi atap ótıledi. Ilımpazlardan A.S.Orlov qazaq, ózbek, altay, rus eposları menen salıstırmalı izertlegenligin, biraq, ol tek ǵana qazaq eposın salıstırıp izertlewdi hám onıń ayırım momentlerin ǵana salıstırıwdı kózde tutqanlıǵın, al X.T.Zarifov hám V.M.Jirmunskiydiń “Uzbekskiy narodniy geroicheskiy epos” (M., 1947) miynetinde “Alpamıs” dástanın túrkiy, arab, parsı tilles xalıqlarında bar versiyaları menen salıstırmalı túrde izertlegenligin hám V.M.Jirmunskiydiń “Skazanie ob Alpamıshe” i “Bogatırskaya skazka” (M., 1960) miynetinde bolsa bul dástandı tiykarınan tórt versiyaǵa (qonırat, qıpshaq, oguz, altay) bólip qaraǵanlıǵın, qazaq ilımpazı Q.Jumaliev birinshi ret qazaqsha Mayket Sandıbaev variantı menen qaraqalpaqsha Qıyas jıraw variantın salıstırmalı izertlegenligin ayırıqsha atap kórsetedi. Jáne de ilımpaz usı izertlengen jumıslardıń ishinde tek N.Dáwqaraev penen I.Saǵitovtıń miynetlerinde ǵana bul dástan basqa tuwısqan xalıqlar dástanları menen salıstırmalı-tariyxıy metodka izertlendi. N.Dáwqaraev tiykarınan qaraqalpaqsha versiyası menen qazaqsha hám ózbekshe versiyasın salıstıra otırıp, qaraqalpaqsha versiyasınıń túrkiy tilles xalıqlar versiyalarınıń ishinde eń áyyemgi versiyası ekenin ayttı. N.Dáwqaraevtıń pikirin

Q. Ayımbetov “Xalıq danalıǵı” (Nókis, 1968) miynetinde tastıyıqlaydı. Bunnan soń qaraqalpaqsha “Alpamıs” dástanın basqa xalıqlar versiyaları menen keń túrde salıstırǵan I. Saǵıytov boldı” (17-bet), – degen oǵada durıs qalıs pikirlerin bildiredi. Solay etip, professor S. Bahadırova joqarıda atı atalǵan izertlewinde “Alpamıs” dástanınıń qaraqalpaqsha versiyaları menen qazaq, ózbek, altay, bashqurt, tatar versiyaların salıstıra otırıp, qaraqalpaqsha versiyasınıń milliy ózgesheligine qısqasha toqtap ótedi. Álbette, alımnıń salıstırmalı izertlewleri sońǵı jılları jas izertlewshilerdiń, solardan Nadira Allambergenovanıń 2019-jılı “Alpomish” dostonining o‘zbek va qoraqalpoq versiyaları qiyosiy tipologiyası” degen temadaǵı filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD) miynetiniń jazılıwına túrtki bolǵanlıǵı anıq dep esaplaymız. Alımnıń bunnan basqa da “Alpamıs” dástanınıń Jiyemurat jıraw variantınıń shet elde izertleniwi” (“Qaraqalpaqstan jasları”, 25-mart, 1999), “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Erqosay” hám qırǵız xalıq eposı “Manas” ortasındaǵı baylanıs” (ÓZRIAQb “Xabarshısı”, №1/2, 2001-jıl), “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige” menen bashqurt xalıq eposı “Idegey menen Muradım” ortasında baylanıs” (ÓZRIAQb “Xabarshısı”, №3, 2007), “Ózbek xalıq dástanı “Alpomish” K. Rayxl awdarmasında nemis tilinde. ÓZRIAQb “Xabarshısı”, №1-2, 2004) sıyaqlı ilimiy maqalaları jas folklorshı ilimpazlarǵa keleshekte tariyxıy-salıstırmalı, salıstırmalı-tipologiyalıq izertlewlerdi alıp barıwında teoriyalıq hám ámeliy jaqtan tájiriye usılı boları sózsiz.

Alımnıń jáne bir keń kólemli fundamental miynetleriniń biri “Folklor i karakalpakskaya sovetskaya proza” (Nukus, Karakalpakstan. 1984) dep ataladı. Bul miynet Kirisiw, Juwmaqtan tısqarı úlken 3 bapqa bólip úyrenilgen. 1-babı “Folklor hám qaraqalpaq jazba ádebiyatı” dep ataladı. 2-babı “Folklor hám qaraqalpaq sovet prozasında socialistlik realizmniń qalıplesiwi” máselesine, al 3-babı bolsa, “Folklor hám házirgi qaraqalpaq prozası”n úyreniwge arnalǵan.

Qaraqalpaq xalqınıń baslı kórkem dástúrleriniń biri retinde folklordıń roli, usı dástúr tiykarında milliy ádebiyat qalıpleskenligi qarap shıǵıladı, al ádebiyattıń nıǵayıwı, realistlik principlerdiń islep shıǵılıwı, ádebiyattıń bayıwı, kóp milletli xalıqlarımızdıń ádebiy tájiriyesi menen baylanısadı. Ol óz miynetinde XIV-XV ásirlerden baslap házirgi kúnlerimizge shekemgi qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń payda bolıwın bir pútın hám sistemalı túrde analiz jasaw arqalı qarap shıǵadı, barlıq tariyxıy aspektlerde folklorlıq ádebiy baylanıslardı anıqlaydı, xalıq dóretiwshiliginiń jazba ádebiyatqa ótewiniń genetikalıq, miyrasxorlıq processlerin belgileydi.

Ilmpaz proza janrınıń payda bolıwın eń dáslep folklorlıq psixologiya menen estetikadan jeke dóretiwshilik oylawǵa ótiw menen baylanıslı túrde qarap shıǵadı, solay etip, proza jańadan tuwılıp atırǵan kórkemlik sistemanıń áhmiyetli quramlıq bólegi ekenligi atap kórsetiledi. Proza janrınıń payda bolıwınıń specifikasın belgilegen waqıtta usı jańa janrdı biná etken jaǵdaylardı, yaǵnıy milliy ádebiyattı dóretiwge múmkinshilik bergen milliy negizde jasaladı.

Folklorlıq prozadan realistlik prozaǵa ótiwge sebepshi bolǵan jámiyetlik sanada júz bergen ózgeris, jazıwshınıń dóretiwshi dara adam retinde qalıplesiwi, onıń ideyalıq-estetikalıq poziciyasınıń ayqınlasıwı milliy qaraqalpaq ádebiyatınıń payda bolıwındaǵı eń áhmiyetli basqısh retinde belgilenedi, usı processtegi folklordıń roli anıqlanadı. Usı ózgeristi analiz jasaw barısında milliy kórkemlik sistemanıń awmasıwı qarap shıǵıladı. Al, usı milliy kórkemlik sistemanıń awmasıwı dúnyanı obrazlı kórkem qabıllawdı dialektikalıq túrde: olardıń bir-birinen óza-ara beziwshiligi, áste aqırın folklordan ádebiyatqa ósip ótiwshilik hám jańa estetikalıq principlerdiń payda bolıwı formasında júz bergenligin aytadı.

Qaraqalpaq prozasınıń xalıqlıq sóz dóretiwshiligi menen óz-ara baylanısta rawajlanıwınıń kóp jıllıq hám quramalı tájiriyesin ulıwmalastıra otırıp S. Bahadırova ádebiyattıń milliy specifikasındaǵı onıń internacionallıq kórkemlik tájiriye yaki jaqınlasıw processindegi folklordıń rolin anıqlaydı.

S.Bahadırovanın teoriyalıq koncepciyalarınan ilimiy jańalıǵı sonnan ibarat, qaraqalpaq ádebiyatınıń qalıplesiw processleriniń al tek folklorlıq-obrazlıq oylawdın “joq bolıwı” hám pútkilley jańa kórkemlik usıllardıń nıǵayıwı sıpatında ǵana emes, folklordın jeke hákimligin áste aqırın jeńip shıǵıw hám óziniń tánha ádebiy principlerin islep shıǵıw retinde de qaraydı.

Sonlıqtan da, alımnıń bul miyneti haqqında professor Q.Járimbetov bılayınsha pikir bildiredi: “S.Bahadırovanın izertlew stiline tán hám jas izertlewshiler úlgi alıwı tiyis bir ózgeshelik bar. Ol qaraqalpaq romanların Oraylıq Aziyanıń kórnekli jazıwshıları M.Aybek, M.Áwezov, Á.Nurpeyisov, Sh.Aytmatov hám basqalardıń romanları menen hár tárepleme salıstırıp izertleydi hám olardı burınǵı awqam ádebiyattanıw ilimi kontekstinde analizleydi. Bunday usıl oy óristiń tereńligin, joqarı qánigelikti, kóp miynetti talap etedi. S.Bahadırovanın bunday tabanlı izertlewleri onıń doktorlıq dissertaciyasına (1985) hám qunlı fundamental monografiyasına (“Folklor t karakalpaks kaya sovetskaya proza” (1984) tiykar boldı”. (“Qaraózekke qaytpaǵanıń jaqsı bolǵan eken...”, “Erkin Qaraqalpaqstan”. 1-noyabr, 2014).

Onıń talantlı jazıwshı sıpatında “Anama xat”, “Ana haqqında qosıq”, “Qoshqarshaq gúlleri”, “Esken samal qaytpaydı”, “Jawın tamshıları”, “Ókinish” h.t.b. gúrrińleri, “Keshikken soldat”, “Urıstan soń”, “Hayallar”, “Adamdı adam baxıtlı etedi”, “Adam qádiri”, “Rawshan”, “Tumaris hám Kir”, “Izbasar Fazılov”, “Qanatınan qayırılǵan suńqar”, “Táǵdir” (trilogiya) sıyaqlı povest hám romanları basılıp shıǵıp, ayırımları mektep sabaqlıqları menen joqarı oqıw orınlarına arnalǵan sabaqlıqlarǵa kirgizilip oqıtılmaqta. Belgili alım Z.S.Kedrina jazıwshınıń “Hayallar” povesti menen “Anama xat” gúrrińinde bayanlawdın milliy dástúri xarakterdi psixologiyalıq úyreniw menen úyǵınlasıp ketkenligi haqqında atap ótken bolsa (Kedrina Z.S. Na yazıke drujbı // Stati, literaturnie portreti). – M.: Sovetskiy pisatel. 1984. 189-bet), T.Davıdova da avtordın “Hayallar” povestiniń Orta Aziya hám Qazaqstan xalıqları prozasında milliy bayanlaw dástúrlerin, sonday-aq, qaharman xarakterin jasawdaǵı kórkem psixologizmdi rawajlandırıwǵa belgili úles bolıp qosılǵanlıǵın ayırıqsha atap kórsetedi (Davıdova T. Proza Sredney Aziii Kazaxstana. – M.: Znanie. 1989. 14-bet). Jazıwshı S.Bahadırovanın joqarıda atı atalǵan gúrrińleri, povestleri hám romanları haqqında qaraqalpaq ádebiyatshı alımlarınan M.Nurmuhamedov, Z.A.Nasrullaeva, J.Narimbetov, K.Xudaybergenov, Q.Kamalov hám taǵı basqa da ilimpazlar sın pikirlerin bildirdi.

S.Bahadırova ilimpaz, jámiyetlik ǵayratker, ustaz, jazıwshı, jurnalist retinde óziniń barlıq sanalı ómirin qaraqalpaq ádebiyatı menen folklordın izertlewge jumsadı.

“Meniń maqsetim xalqımınń sanınıń az bolıwına qaramastan tariyxtıń qatal soqqılarında óziniń mádeniyatın, milliy baylıǵın joǵaltıp, nannıń usaǵınday qásterlep saqlap bizge jetkizgen eń eski xalıqlardıń biri ekenligin, onıń adamzat civilizaciyasına belgili dárejede úlesin qosqanlıǵın ilimiy jaqtan dáliyllew. Meniń barlıq dóretiwshiligim xalqımınń talantlı, mehriyban, adamgershilikli, dostı ushın sońǵı bir tislem nanın beretuǵın aq kewil, xadal qásiyetlerin dúnyaǵa tanıstırıwdan turadı” deydi ol. Haqıyqatında da, ol óziniń ilimiy miynetleri hám kórkem dóretpeleri menen xalqımızdı maqtanış etip, onı dúnyaǵa alıp shıqtı. Ol usınday inabatlı iste kúsh-jigerin ayaǵan emes.

Professor S.Bahadırovanın izertlewleri hám kórkem dóretiwshilik laboratoriyası kóp qırılı. Álbette, olardı bir maqala sheńberinde, qala berse S.Bahadırovanın yubileyine arnalǵan qısqa kólemli maqalada sóz etiw múmkin emes. Óziniń sanalı ómirin ilim hám kórkem ádebiyatqa baǵıshlap, mashaqatlı dóretiwshilik jolında tınımsız miynet islep atırǵan Sarıǵúl Bahadırovanın ilimiy izertlewlerin keleshekte tómendegishe baǵdarda izertlew maqsetke muwapıq dep esaplaymız.

– S.Baxadırova qaraqalpaq folklortanıw ilimi boyınsha izertlewleri;

– S.Bahadırovanın qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerin (dástanların h.t.b.) basqa xalıqlar folklorı menen salıstırmalı izertlewleri;

-
- S.Bahadırovanıń qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimine qosqan úlesleri;
 - S.Bahadırovanıń kórkem ádebiyatqa qosqan úleslerin, gúrriń, povest hám romanların talqılaw sıyaqlı bólimlerge ajratıp úyreniwge boladı.

Ilim hám dóretiwshiliktiń mashaqatlı táreplerinen qashpastan óziniń sanalı ómiriniń mazmunına aylandırǵan ustazımız S.Bahadırovanı búgingi 80-jıllıq yubiley jası menen qutlıqlap, ustazımızǵa bekkem den sawlıq, ilimiy dóretiwshilik islerinde jańadan jańa tabıslar tilep qalamız.

